

УДК 94 (477)

Микола Алексісець, Михайло Юрій

ПОСТМОДЕРНІЗМ І УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА

У статті йде мова про постмодернізм як світогляд, який виражає основні тенденції, установки і орієнтири суспільства на певному рівні розвитку і вплив даного світогляду на українську культуру.

Ключові слова: постмодернізм, культура, авангард, соціологія, світогляд.

Культура постмодерну є одним з виявів постіндустріального світу, історія якого обумовлена змінами в технологіях, економіці, соціумі та культурі. Ці зміни, які зріли та вдосконалювались протягом другої половини ХХ століття, багато в чому визначили собою оточуючу дійсність та світогляд людини. На наш погляд, саме постмодернізм як нова культурна парадигма, з його еkleктичностію та плюралізмом, є виразником основних тенденцій, установок і орієнтирів суспільства.

Актуальність звернення до дослідження такого феномену, як постмодернізм, обумовлена специфікою українського постмодернізму, невизначеністю його статусу у вітчизняній культурології, залежністю його тлумачень від особистого бачення дослідників, часто негативних, тоді як ще недостатньо вивчені сутність, детермінанти, закономірності, динаміка та тенденції розвитку постмодернізму як явища української культури. Актуальність дослідження українського постмодернізму в культурологічному аспекті полягає ще в подоланні методологічних протиріч між масивом емпіричного матеріалу з проблеми постмодернізму в філософській, культурологічній, мистецтвознавчій літературі та відсутністю цілісного структурного і культурологічного понятійного апарату даного явища культури [8, с. 12].

Постмодернізм як філософський напрям на Заході отримав свій науковий статус, теоретичне та практичне обґрунтування в роботах Ж. Бодріяра, Е. Гідденса, Ф. Джеймсона, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, П. Козловскі, Ж. Ф. Ліотара та інших.

Низка російських вчених присвятила свої праці вивченню постмодерністського розуміння культури: І. Ільїн, В. Халіпов, Л. Бичкова, П. Маньковська, Т. Калугіна. Їхні дослідження також стали внеском у вітчизняне гуманітарне знання про цей феномен культури та сприяли входженню поняття “постмодернізм” в інтелектуальну практику України.

У вітчизняній культурології питанням постмодернізму як явища культури і його вираженням в мистецтві займаються С. Балакірова, А. Данилюк, Г. Гуменюк, О. Колесник, В. Лук’янець, Г. Меднікова, І. Старовойт, В. Шалюто, ін. В дослідженнях цих та інших науковців здійснений аналіз феномену постмодернізму в області художньої і наукової творчості [8, с. 12].

Розглядаючи питання про сенс і призначення постмодернізму як нової культурної парадигми, зазначимо, що насамперед існує проблема термінології. По-перше, зв’язок постмодернізму з широким колом явищ в різних галузях культури створює складнощі його інтерпретації. Відтак, основна проблема полягає у відсутності більш-менш чіткого уявлення про сутність постмодернізму. По-друге, “іманентно фрагментарна природа постмодернізму зумовила й фрагментарність критичного апарату явища, і насамперед у слов’янських країнах, де до всього ж термінологічним лісом пройшли дроворуби соцреалізму,

не залишивши за собою жодної живої гілки. Тож легкість у вживанні терміну “постмодернізм” в українському контексті – непомилна ознака як термінологічної, так і інтерпретаційної незрілості української теоретичної думки, зосередженій на цьому питанні. І саме тому, що проблема термінології прикриває собою значно глибшу і складнішу проблему постмодернізму, а саме: проблему цивілізованого контексту постмодернізму” [6, с. 2–12].

Відправною точкою в поясненні смислу цього непростого поняття буде ствердження, що постмодернізм – це світогляд, який виражає основні тенденції, установки і орієнтири суспільства на певному рівні розвитку. Причому він не зводиться до єдиного вчення чи теорії, скоріше його слід розглядати як широке коло різноманітних підходів та точок зору, які стосуються різних напрямів знання, але які мають щось спільне, об’єднуюче. Таким чином, під постмодернізмом розуміють не окрему течію в літературі, науці тощо, а загальне вираження світогляду конкретної епохи, яка і носить назву “постмодерн”. Але слід розрізняти ці поняття “постмодерн”, що буквально означає “період, який настає після модерну”, і “постмодернізм”, який означає самосвідомість культури на даному історичному етапі” [3].

Не заглиблюючись в історію проблеми постмодернізму, зазначимо, що в сучасній світовій і вітчизняній культурології склалося два напрямки уявлень про постмодернізм: перший дотримується точки зору, згідно з якою постмодернізм представляє собою особливий тип світобачення, орієнтований на формування такого життєвого простору, в якому головними цінностями є свобода у всьому, спонтанність діяльності людини, ігрове начало, відмова від пріоритетів. Наслідувачі такого підходу стверджують, що стану постмодернізму підвладна будь-яка епоха, а не тільки сучасність [1, с. 17–22]. Інший погляд представляє постмодернізм як особливу епоху, що почалась з виникненням постіндустріальної цивілізації, як напрям сучасної культури, метою якого є подолання духовної кризи сучасного суспільства та усунення розриву між масовою та духовною культурою [4, с. 65–79]. Виходячи з того, що постмодернізм це “час розпаду, хаосу в культурі, коли йде визрівання нового порядку” [9]. Спробуємо визначити загальні особливості, характерні для цього суперечливого феномену культури. Загальні риси постмодернізму стосовно попередніх парадигм полягають в сполученні класичних і модерних принципів. Для класичних теорій притаманні пошуки інваріантів, універсальних законів. На противагу цьому модернізм приділяє увагу унікальності, одиничним явищам. Постмодернізму притаманний плюралізм основ, множинність ключових причинних зв’язків, детермінант. Постмодернізм не прагне спростовувати одну теорію на користь іншій, а готовий розглядати різні підстави як рівнозначні. Художній принцип постмодернізму “полістилізм” виявляє себе у множині основ соціального мислення. Якщо класичному принципу властива цілісність, підпорядкованість частині цілому, то в постмодерністському значенні – частина претендує на статус цілого, а ціле може бути частиною. Співвідношення частини і цілого набуває невизначений характер (наприклад, статус СНД чи Європейської спілки). У гносеологічному аспекті ця властивість виявляється у тому, що соціальні факти розглядаються не просто з різних позицій: філософської, феноменологічної, антропологічної у певному симбіозі, а в тому, що немає назви філософському, аксіологічному та іншим аспектам. Взагалі постмодерністські феномени не мають назви. Постмодернізм не просто більш витончена новітня методологія соціального пізнання, а є характеристикою соціальної реальності, в якій ставлення до хаосу – це своєрідний різновид порядку [8, с. 13].

Як правило, в науковій літературі розрізняють явище постмодернізму в мистецтві і постмодернізм як стадію розвитку суспільства. Але згідно з соціологією культури в самому понятті “культура” відбувається синтез

соціального і символічної культури (мистецтва). Постмодернізм у рамках соціології культури може бути розглянутий паралельно і однопорядково як характеристика і суспільства, і мистецтва. Саме мистецтво має культурно-історичний, соціальний вимір [8, с. 14]. У визначенні постмодернізму в мистецтві можна опиратися на характеристики, наведені літературним критиком Іхабом Хасаном. Насамперед, важливою рисою постмодернізму в мистецтві він вважає невизначеність. Другою рисою постмодернізму, за баченням І. Хасана, є фрагментарність і принцип монтажу. Іншими словами, художнє полотно створюється за рахунок змішування різних за вихідною логікою га тематикою фрагментів буття. Немає ідеї, що підпорядковується зовнішній логіці, лінії повідомлення. Ціле зберігається за рахунок внутрішньої логіки мотиву, а фрагменти немов би зібрані навколо невизначеного ядра. Третьою рисою постмодернізму І. Хасан називає “деканонізацію, боротьбу з традиційними ціннісними центрами: сакральне в культурі, людина, етнос, логос, авторський пріоритет. І нарешті, четверте у постмодерністських творах все відбувається на поверхні, у них відсутні психологічні та символічні глибини [2, с. 23–25]. Доповнює вищесказане, виділяючи формальні риси постмодернізму в мистецтві, Н. Мірошніченко: “...Найголовніші з них використання елементів стилів минулих епох як “цеглинок”, своєрідне цитування, визнання вторинності, принципової неможливості створити щось нове, але цитування не формальне, а переосмислене (до пародіювання включно). Як похідні цих принципів застосування гри, багаторівнева організація “тексту”, розмивання кордонів жанрів, родів, стилів...” [5, с. 28–30]. І як висновок, автор пише, що “ця пульсуюча химерність не лишається в межах мистецтва – поступово зникає межа між високим і низьким мистецтвами, між мистецтвом і немистецтвом” [5, с. 28–30].

Усі положення, які були викладені вище, безперечно, теоретичного характеру, але так чи інакше вони мають свій практичний вияв у мистецьких явищах сучасної України. Почнемо з літератури. Тут “адептами постмодернізму” Ю. Андруховича, Ю. Винничука, О. Забужко – авторів характерних для постмодернізму творів, наприклад, “Переверзії” Ю. Андруховича, “Мальва Ланда” Ю. Винничука. В цих творах простежується така якість, як “когерентність”, що означає наявність синхронізованості різноманітних, здавалось би, не пов’язаних одна з одною подій, які, накладаючись одна на одну, впливають на соціальні процеси.

Після розпаду СРСР на заході України має місце таке явище, як Станіславський феномен – феномен наявності у місті Івано-Франківську (до 1939 р. – Станіславів, у 1939–1962 рр. – Станіслав) групи письменників та художників, у творчості яких найбільш яскраво проявився український літературний і художній постмодерністський дискурс. Станіславський феномен охоплює таких письменників і художників, як Юрій Андрухович, Юрій Іздрик, Тарас Прохасько, Володимир Єшкілев, Степан Процюк, Р. Петросаняк, Р. Микицей, Я. Довган та ін. Творча та організаційна діяльність цієї групи уможливила низку синтетичних проектів, які відкрили і довели до певної повноти ознак постмодерністський дискурс в українській сучасній літературі. Серед цих проектів стрижневу позицію займали і займають концептуальні часописи “Четвер”, “Плерома”, редакційні проекти Юрія Андруховича під егідою часопису “Перевал”. У ширшому культурологічному аспекті Станіславський феномен коректно розглядати як виникнення “специфічної соціокультурної ситуації”, географічно локалізованої у Івано-Франківську, що розгорталась і знаково, проектно та організаційно кристалізувалась 1989–1996 рр.

Прикладом кінематографічного постмодернізму можна вважати фільм Кіри Муратової “Другорядні люди”, фільм Сергія Маслобойщикова “Співачка Жозефіна і мишачий народ” та інші, в яких проявляється кінематографічний образ хаосу, нова художня мова.

Художній постмодерн спостерігається в творчості театральних режисерів Р. Віктюка, А. Жолдака з своєрідною образністю їх вистав, розрахованою на новий процес сприйняття та механізм впливу. Вистави А. Жолдака тривають 4–5 годин і є випробуванням для акторів, яких він саджає у клітки, змушує бігати голими по сцені й виставляти напоказ все, що є гарного і поганого в людській природі. На думку Андрія Жолдака, театр жорстокості, театр шоку є театром майбутнього [7].

Роман Віктюк відомий незмінною і непідробною епатажістю й оригінальністю, незаангажованістю в судженнях, у тому числі й з питань історії та сучасності, персоналій тощо.

У живописі представниками постмодернізму можна назвати О. Клименка, В. Сидоренка. В проекті останнього “Ритуальні танці” чітко простежуються постмодерністські тенденції: метафора танцю як сенсу буття, відкритий прийом цитування (К. Д. Фрідріха та Ф. О. Рунге), синтез інтересу до минулого з відкритістю до майбутнього.

Архітектура постмодернізму символізує повернення на новому рівні до архітектурної традиції, до “дотепності, орнаменту і знаку”, як говориться в деяких джерелах. Постмодернізм протиставляє себе холодності і формалізму інтернаціонального стилю та інших напрямків модернізму. Від зосередженості на функції, характерної для модернізму, постмодерністська архітектура повертається до естетики заради естетики, химерної гри стилів, частого цитування архітектурних рішень минулого. На наших теренах прикладом характерної для постмодерністської культури споруди з неузгодженістю стилів є пам’ятник Незалежності на Хрещатику.

Як музичний стиль, постмодерн включає характерні риси мистецького постмодерну: він характеризується полістилістикою, самовідносністю та іронічністю, стерттям кордонів між “високим мистецтвом” та кітчем. Постмодернізм в українській симфонічній та камерно-інструментальній музиці розпочався у 1990-х рр. Нова генерація композиторів досить вільно почала використовувати принципи полістилістики, з’явилися перші мінімалістичні опуси, а також майже невідомий досі в Україні жанр музичного перформансу. З одного боку, представники колишнього авангарду В. Сильвестров, В. Годзяцький, В. Загорцев поступово стають більш “помірними”: в їх творчості поступово посилюються неоромантичні тенденції, схильність до більш простих формотворчих структур. З іншого боку, з’являється нове покоління композиторів, дуже різноманітне у своїх творчих уподобаннях, яке шукає власні шляхи. Серед них є композитори, що розвивають неоромантичні традиції, а також тяжіють до “духовної” тематики (І. Щербаков, А. Гаврилець), композитори, які сповідують принципи мінімалізму (О. Гугель, О. Грінберг), композитори, що тяжіють до “постеріального” структуралізму (О. Щетинський, С. Пілютіков), композитори найрадикальнішого напрямку, які часто використовують у своїх творах провокативні, позамузичні засоби виразності, зі схильністю до перформансу та хепенінгу (С. Зажитко, В. Рунчак, К. Цепколенко). Найбільш резонансні твори молодих композиторів 90-их років, що представляють вищезгадані стилістичні напрямки: “Покаянный стих” для скрипки та струнного оркестру (1990) І. Щербакова, “Присвята Арво Пярту” для симфонічного оркестру (1990) О. Гугеля, “Глосолалії” для симфонічного оркестру (1991) О. Щетинського.

Тож, український постмодернізм подарував вітчизняній та світовій культурі нові імена та яскраві твори, окреслив множину проблем і тем в мистецтві, запропонував новий підхід в пошуках смислів та принципів прийдешньої культури, сприяв виробленню нового цілісного, хоча й іронічного, погляду на світ, сприяв пошуку нового стилю життя, розв'язанню проблем самоідентифікації, самоствердження. Впровадивши в українську культуру як позитивні, так і негативні риси, постмодернізм обумовив оптимальний перехід від однієї культурної парадигми до іншої, став перехідною ланкою від тоталітарної до демократичної епохи.

Список використаних джерел

1. Автономова Н. С. Возвращаясь к азам / Н. С. Автономова // Вопросы философии. – 1993. – №3. – С.17–22.
2. Вайнштейн О. Б. Философские игры постмодернизма // Апокриф. – 1991. – №2. – С. 23–25.
3. Ермилова Г. Постмодернизм как феномен культуры XX века // <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Ermilova>.
4. Кюнг Х. Религия на переломе эпох / Х. Кюнг // Иностранная литература. – 1990. – №1. – С. 65–79.
5. Мірошніченко Н. Неоритуальність у театрі постмодернізму / Н. Мірошніченко // Кіно. Театр. – 1999. – №1. – С. 28–30.
6. Пахльовська О. Ситуація постмодернізму в Україні: український постмодернізм як клонування без правил / О. Пахльовська // Кіно. Театр. – 2001. – №6. – С. 2–12.
7. Пилєва Г. Постмодернізм як явище культури українського постіндустріального суспільства кінця XX – початку XXI ст. //ukrconf.fi.kpi.ua/?page_id=23.
8. Уварова Т. Постмодернізм як нова парадигма української культури / Т. Уварова // Аркадія. Культурологічний та мистецтвознавчий журнал. – 2009. – №2 (24).
9. Шалюта В. М. Вплив постмодерністського світогляду на процес де сакралізації // reiated:www.filosof.com.ua/Jornel/M59/Multiversuni_59.htm.

Николай Алексиевц, Михаил Юрий

ПОСТМОДЕРНИЗМ И УКРАИНСКАЯ КУЛЬТУРА

В статье идет речь о постмодернизме как мировоззрении, которое выражает основные тенденции, установки и ориентиры общества на определенном уровне развития и влияние данного мировоззрения на украинскую культуру.

Ключевые слова: постмодернизм, культура, авангард, социология, мировоззрение.

Mykola Aleksieyevets, Mykhaylo Yuriy

POSTMODERNISM AND UKRAINIAN CULTURE

The article refers to the postmodernism as a worldview that expresses the main trends, attitudes and orientations of society at a certain level of development and the impact of the outlook on ukrainian culture.

Key words: postmodernism, culture, avant-garde, sociology, outlook.